

ЗА ГЛАГОЛИТЕ С ОСОБЕНО ФОРМООБРАЗУВАНЕ В НЕМСКИЯ ЕЗИК И ВКЛЮЧВАНЕТО ИМ В СИНХРОННА КЛАСИФИКАЦИОННА СХЕМА НА ГЛАГОЛНИТЕ ФЛЕКСИОННИ ТИПОВЕ¹⁾

Емилия Денчева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. В статията са разгледани глаголи с особено формообразуване в съвременния немски език. Разликите в спрежението на тези глаголи са представени като закономерно следствие от определени развойни процеси. В заключение е направено предложение за включването на тези глаголи в единна класификационна схема на глаголните флексии типове.

Keywords: verbs; morphology; German; legitimate consequence; single classification; verb flexion types.

В статията ще бъдат разгледани глаголи, чието темпорално формообразуване се отклонява от това на двата основни типа спрежение – силно и слабо, или от регулярното спрежение в рамките на съответния основен клас. Такива глаголи са т.нар. „претеритопрезенциални“ глаголи, глаголът *wollen*, глаголът *bringen*, глаголите с т.нар. „обратен преглас“ (Rückumlaut), глаголите *sein*, *gehen*, *stehen* и *haben*, глаголът *werden*, както и глаголи, при които все още е налице т.нар. „граматическа смяна“ (grammatischer Wechsel) или липсва т.нар. „презентна променлива флексия“ (Präsens-Wechselflexion). Разликите в спрежението на тези глаголи ще бъдат представени като закономерно следствие от текли в езика развойни процеси. Въз основа на тези диахронно обособили се флексии особености в заключение ще бъде направено предложение за включването на глаголите с особено формообразуване в единна класификационна схема на глаголните флексии типове, тъй като в редица синхронни класификации съществуват значителни различия и противоречия по отношение на субкласифицирането именно на такива глаголи²⁾.

1. Глаголи с особено формообразуване в немския език

Обект на представяне в подглавите 1.1. – 1.7. ще са глаголите, които показват отклонение от двата основни флексийни типа по отношение на образуването на формите за претеритум и партицип претеритум. След това в подглава 1.8. вниманието ще се насочи към един подклас в рамките на основния клас „силни“ глаголи, при който във 2. и 3. лице презенс индикатив липсва регулярната променлива флексия – *i*-преглас (*i*-Umlaut) или *e*-смяна (*e*-Wechsel, *e*-Hebung).

1.1. Претеритопрезенциални глаголи

Към претеритопрезенциалните глаголи в немски днес се числят модалните глаголи *können*, *dürfen*, *sollen*, *mögen*, *müssen*, както и глаголът *wissen*. В по-старите периоди на езика броят им е бил по-голям. В основата на понятието „претеритопрезенс“ (или по-точно „перфектопрезенс“) е залегнало схващането, че в германския при една група от първично силни глаголи е настъпило развитие, при което индогерманските им форми за перфект са поели функцията да изразяват темпоралното значение „презенс“. Глаголните основи за презенс, аорист и перфект първоначално не са изпълнявали темпорални задачи, а са служели за спецификация на начина на действието. Презентната основа е представлявала действието като незавършено (имперфективно), а аористната – като завършено (перфективно). Перфектната основа е обозначавала резултата от действието. Резултатът е могъл да важи за миналото или да има връзка с настоящето. Именно във втория случай перфектната основа е могла да се свърже с темпоралното значение „презенс“. Възникването на претеритопрезенциалните от едното от значенията на индогерм. перфект в исторически граматика на немския език се илюстрира най-често на базата на готския глагол *witan* ‘зная’. Гот. *wait* ‘ich weiß’ спада към идг. перф. **woida*² и отговаря точно на перфектните форми стинд. *véda*, гр. *oída*, стб. *vědě* ‘ich habe gesehen, ich weiß’. „Знаенето“ трябва да се разглежда като резултат на еднократния и отминал акт на „виждането, забелязването“ и същевременно като настъпило трайно състояние у субекта като следствие от този акт. Тук е налице трансформация от качествен вид – активното действие е преосмислено като настъпило в резултат на него състояние. Трансформацията води, в крайна сметка, до обособяване на новото значение.⁴⁾

Като образувания на базата на индогерманската перфектна основа, обозначаващи настъпило в настоящето състояние, които впоследствие стават част от темпорално ориентирана система, претеритопрезенциалните глаголи в немски показват при образуването на основните си форми двойствената натура на първични (силни) и производни (слаби) глаголи. Презентните им форми за ед. и мн. ч. носят характеристиките на силните глаголи – образувани са с отглас (Ablaut). Тези форми (като стари силни форми) позволяват съотнасяне на претеритопрезенциалните към една от квантитативно-квалитативните отгласни

редици (Ablautreihen), в които се разпределят силните глаголи. Ще приведа като пример глаголите *wissen* и *dürfen* с формите им за презенс 1./3. л. ед. и мн. ч. в старовисоконемски, за да може да се направи паралел със силни глаголи в претеритум 1./3. л. ед. и мн. ч.³ от същите отгласни редици, тъй като вследствие на фонетични промени днешните форми на глаголите (не само на претеритопрезенциалните) са променили съществено звуковия си облик.

Първа отгласна редица:

през. 1./3. л. ед. ч. *weiz* – мн. ч. *wizzum* (< ствн. *wizzan*, нем. *wissen*)

прет. 1./3. л. ед. ч. *reit* – мн. ч. *ritum* (< ствн. *ritan*, нем. *reiten*)

Трета отгласна редица:

през. 1./3. л. ед. ч. *darf* – мн. ч. *durfum* (< ствн. *durfan*, нем. *dürfen*)

прет. 1./3. л. ед. ч. *warf* – мн. ч. *wurfum* (< ствн. *werfan*, нем. *werfen*)

Претеритопрезенциалните глаголи образуват в германски (след като старите им перфектни форми са заели темпоралното място на презенса) нови инфинитивни форми и форми за претеритум. Новата инфинитивна форма базира на перфектната коренна морфема с нулева отгласна степен (от която са и приведените по-горе презентни темпорални форми за мн. ч. *wizzum* и *durfum*). Така напр. инфинитивите на нем. *wissen* и *dürfen* гласят в ствн. *wizz-an* и *durf-an*. Новите форми за претеритум следват модела на слабите глаголи. При тях към коренната морфема се добавя дентален суфикс. Така напр. претеритумът на *durf-an* е *durf-ta* > *dorf-ta* чрез спадане (Senkung, Brechung) на *u* пред *a*. По същия начин се образуват и формите за партицип претеритум, но те възникват сравнително късно и по различно време при отделните глаголи от тази група. Напр. при нем. *dürfen* причастната форма *(ge-)dorf-t*, *(ge-)durf-t* е засвидетелствана чак в раннонововисоконемския период, когато парадигмата е запълнена при всички претеритопрезенции.

С оглед на начина на образуване на темпоралните форми за претеритум и партицип претеритум с дентален суфикс (отличителен белег на слабите глаголи), но на базата на коренна морфема с отглас (отличителен белег на силните глаголи), глаголният клас на претеритопрезенциалните глаголи може да се разглежда като „смесен“ клас, а прилежащите към него глаголи да бъдат терминологически специфицирани като „смесени“ глаголи.

1.2. Глаголът *wollen*

Особеностите във флексивната парадигма на нем. глагол *wollen* произтичат от настъпила смяна на наклонението: исторически погледнато, флексивните форми за презенс индикатив при този глагол представляват форми за стар перфект опатив на индогерм. *-mi* глагол. За сравнение може да се даде пример със съвременната немска глаголна форма *ich möchte*, която е в претеритум конюнктив, но има презентно значение. В презенс индикатив на глагола *wollen* в германския вместо очакваната нулева степен на силния корен *wul-* стои пълната степен *wel-*, която по всяка вероятност е пренесена от стария

индикатив (срв. напр. лат. *vel-im*, *vel-is* etc.). Към „новия“ индикатив презенс са образувани нови форми за конюнктив презенс и нов слаб претеритум.

Презентните форми на *wellan/wellen*, *wollen* в ствн. имат двойак характер: в ед. ч. всички форми са образувани от идг. корен (нормална степен) **wel-* ‘wollen’, към който без тематична гласна са прибавени окончанието за оптатив перфект и т.нар. вторични лични окончания⁴ (срв. лат. *vel-i-m*, *vel-i-s*, *vel-i-t*). В ствн. форми е настъпила промяна на *e* в *i* (*e*-Wechsel, *e*-Hebung) и изпадане на съгласните в краесловието. Предполага се, че в презенс мн. ч. в парадигмата на силния глагол от идг. корен *wel-* са залегнали индикативните форми на слаб каузативен глагол, вторично образуван с помощта на *-jan* суфикс от същия идг. корен в отгласния му вариант **wol-* (> герм. **wal-*). При прехода към ствн. възникналата в герм. форма **wal-jan* е претърпяла закономерното развитие, характерно за слабите глаголи, образувани с този суфикс – преглас на *a* в *e* и удвояване на съгласната *-l-* в *-ll-* пред *j*, така че в ствн. формата му е *wellen* (срв. днес нем. *wählen*).

За коренната гласна на новата претеритална форма ствн. *wolta* > нем. *wollte* има различни опити за обяснение: според Mettke (1993: 206) претериталната форма е образувана с дентален суфикс от герм. **wal-* (< идг. **wol-* отгласна степен на силния корен **wel-*). За звуковото развитие на герм. **wal-da* в ствн. *wolta* се приема потъмняване на коренната гласна *a* в *o* след *w*. По-безпроблемно би било обаче, ако за база на новия претеритум се изхожда от идг. нулева степен на коренната гласна **-l-*, откъдето в герм. ще имаме **-ul-*, а в ствн. *-ol-* след спадане (*Brechung*) на *u* в *o* пред *a* на окончанието.⁷⁾ В този случай в новата форма за претеритум бихме имали първоначалния звуков облик на коренната морфема за оптатив перфект, която именно впоследствие е послужила за основа на формите на глагола в индикатив презенс. Друго просто обяснение би било да се приеме, че претеритумът на ствн. глагол *wellen* е аналогично оформен в процес на сближаване с глаголите от класа на претеритопрезенциите. При този процес звученето *wolta* в ствн. би могло да възникне по модела на претеритални форми, като ствн. *mohta*, *solta*, *dorfta* и т.н. По-новите форми с *-o-* след това може да са пренесени от претеритума във формите за презенс индикатив мн. ч. и в конюнктив.

Ако бъде уточнено, че под „смесени“ глаголи ще разбираме такива глаголи, които при образуването на темпоралните си форми показват характерни белези както на силните глаголи (образуване на формите с отглас на коренната гласна), така и на слабите (образуване на формите с добавяне на дентален суфикс), то тогава немският глагол *wollen* може да бъде причислен към тази група.

1.3. Глаголът *bringen*

Особеното при синтетичните форми за претеритум и партицип претеритум на глагола *bringen* е, че имат едновременно коренна флексия (отглас) и външна флексия – дентален суфикс. Това е свързано с факта, че този глагол е бил

първоначално силен, но е придобил вторично и белези, характерни за формообразуването на слабия клас глаголи. Като силен глагол, *bringen* е спадал към трета отгласна редица, срв. формите:

идг.	*b ^h reng ^h -	*b ^h rong ^h -	*b ^h rng ^h -	*b ^h rng ^h -
герм.	*b ^h reng-	*b ^h rang-	*brung-	*brung-
ствн.	bring-an ⁵	brang	brung-um	brung-an

Силни форми в претеритум ед. и мн. ч. се срещат, макар и рядко, чак до раннонововисоконемския (срв. Ebert/Reichmann/Solms/Wegera, 1993: 252). Тъй като в процеса на езиковата еволюция силните форми за прет. и парт. прет. са приобщили и дентални суфикси⁹⁾, *bringen* може да бъде причислен към класа на „смесените“ глаголи. В диахронен план по друг признак – изпадане на *-n-* (*n-Schwund*), глаголът може да се обедини в една група с нем. *denken* (срв. *dachte, gedacht*) и *dünken* (срв. вече остар. *deuchte, gedeucht*). При тези глаголи в германски назалът *n* в прет. и парт. прет. (срв. **branhta, *brant*) търпи развитие във веларен звук (асимиляция) пред изгласа *-h-* на корена и изчезва, а коренната гласна бива удължена компенсаторно (срв. гот. прет. *brâhta*, парт. прет. **brâhts*).

Претеритумът се образува с отглас и дентален суфикс още в германски, срв.
 germ. прет. **branhtō* (*ht* по 1. звукоизместване < идг. *kt*) > *brâhtō* (*â* < *anh*)
 ствн. прет. *brâhta*

Аналогично формата за парт. прет. ствн. е *brâht*. Глаголът *bringen* е перфективен, затова партиципиалната форма първоначално се образува без *gi-*. Днес формата е унифицирана – *gebracht*.

1.4. Глаголи с т.нар. „обратен преглас“ (Rückumlaut)

От морфологична гледна точка, глаголите *brennen, kennen, nennen, rennen, senden, wenden* и *denken* образуват в съвременния немски език особена група, защото формите им за претеритум и партицип претеритум съдържат дентален суфикс, но същевременно се образуват с промяна на коренната гласна – *e* в презентната форма алтернира с *a* в претериталните форми, срв. *brennen* – *brannte, gebrannt*; *kennen* – *kannte, gekannt* и т.н. За граматичи, които не отдават значение на характера на промяната, наличието на тази вариация в корена е достатъчно основание за разглеждането им като глаголи от „смесен“ тип, т.е. като глаголи, в чиито форми присъстват едновременно както характерните за силния клас неразчленими флексиви (коренни гласни с отглас), така и характерните за слабия клас разчленими флексиви (дентални суфикси). В резултат на това в съвременни немски граматичи тези глаголи се появяват в една група с глаголи като *bringen, wissen* и модалните глаголи *können, dürfen, sollen, mögen, müssen, wollen* (срв. напр. Dreyer/Schmitt, 2000: 40). От друга страна, темпоралното формообразуване на *brennen, kennen, nennen, rennen, senden, wenden* и *denken* се поставя в един план с това на глаголи като *mahlen, salzen* и *spalten*, които имат силни форми само в партицип претеритум и *küren*,

melken, sieden и *backen*, които без разлика в значението имат паралелни силни или слаби парадигми (срв. Engel, 1988: 401 сл.).

Според възникването си глаголите *brennen, kennen, nennen, rennen, senden, wenden* и *denken* не са силни глаголи, т.е. глаголи, чиито темпорални форми се образуват чрез отглас на коренната гласна. Тези глаголи са спадали към слабия клас на т.нар. *-jan* глаголи, който в германския (готския) и в по-ранните езикови периоди на немския е бил изключително многочислен. Суфиксът герм. *-jan* в ствн. се явява като *-en* (при някои глаголи с изглас на корена *-r-* като *-ien*, по-късно и тук се установява *-en*). В ствн. за презентните форми на слабите *-en* глаголи е характерна една комбинаторна промяна, обусловена от присъствието на *-j-* в суфикса – т.нар. преглас (Umlaut) на коренната гласна. В този период прегласът засяга само кратката гласна *a*, която се превръща в *e* (Primärumlaut). В следващия езиков период – средновисоконемския, *i*-прегласът обхваща и останалите гласни и дифтонги (Sekundärumlaut). Пред денталната съгласна в претериталните форми в определени случаи (при дългосрични и многосрични глаголи)⁶ *-j-* подлежи обаче много рано на синкопа, така че коренната сричка не е могла да получи преглас. Терминологичното обозначение на тези глаголи като глаголи с „Rückumlaut“ е унаследено от Grimm (1893²: 788 сл.). Той смята, че глаголите, които образуват претериталните си форми без преглас (като напр. ствн. *brennen, 'brennen', branta; senten 'senden', santa*), първоначално също са имали преглас, но по-късно той е бил премахнат и е възстановена първичната гласна. По-вероятно е обаче в претеритума на тези слаби глаголи (поради *j*-синкопа пред денталния суфикс) да се пази първичната гласна на герм. презентен корен (срв. гот. *(in-)brannjan 'in Brand setzen', sandjan 'senden'*).

В средновисоконемски слабите глаголи с „обратен преглас“ (Rückumlaut) все още са отчетливо маркирани, тъй като за разлика от презентните им форми в претериталните липсва преглас. В раннонововисоконемски започва масивно уеднаквяване на коренните гласни в претеритум с тези в презенс. Това уеднаквяване в рамките на парадигмата същевременно представлява и системно уеднаквяване в рамките на класа слаби глаголи.

В съвременния немски език характерната за групата на глаголите с т.нар. „Rückumlaut“ особеност – преглас в презенс и отсъствие на преглас в претеритум и партицип претеритум, се среща само още при седемте глагола *brennen, kennen, nennen, rennen, senden, wenden* и *denken*.

При глаголите *brennen, kennen, nennen* и *rennen* днес не личи никаква тенденция за уеднаквяване гласежа на коренните гласни в презентните и претериталните форми. За разлика от тях при *senden* и *wenden* до старите форми без преглас *sandte, gesandt* и *wandte, gewandt* се развили и претеритални форми с уеднаквени по презентната форма коренни гласни – *sendete, gesendet* и *wendete, gewendet*. Формите с „Rückumlaut“ и тези с уеднаквени коренни гласни в основните форми при *senden* са ясно разграничени по значение, срв.

senden, sandte, gesandt ‘schicken’ спрямо *senden, sendete, gesendet* ‘ausstrahlen’. Формите *wandte, gewandt* на *wenden* постепенно излизат от употреба. Навсякъде в изрази като напр. *den Blick zur Seite wenden; sich an jdn wenden; sich nach rechts wenden; sich mit seiner Kritik gegen jdn/etw. wenden*, където преди стоеше *wenden, wandte, gewandt*, днес в прет. и парт. прет. се предпочитат по-новите форми *wendete, gewendet*.

Съвременните немски глаголи *brennen, kennen, nennen, rennen, senden, wenden* и *denken* не могат да бъдат класифицирани като „смесени“ глаголи, тъй като темпоралните им форми не отговарят на условието да са носители на белези, характерни и за двата основни класа – отглас и дентален суфикс. По начина на своето темпорално формообразуване тези глаголи са слаби глаголи, които са запазили до днес една фонетична особеност на част от първоначално особено многобройната група на герм. *-jan* глаголи – отсъствието на преглас във формите за претеритум и партицип претеритум.

1.5. Глаголи със суплетивно формообразуване – *sein, gehen, stehen, haben*

Специфичното, което обединява глаголите *sein, gehen, stehen* и *haben* като морфологически обособена група, е свързано с начина на образуване на флекссионните им форми от различни глаголни корени. В този смисъл, всички те показват суплетивно формообразуване в своята парадигма.

1.5.1. Флекссионните форми на глагола *sein* базират на три корена: идг. **es-/s-* ‘sein’ (срв. лат. *es-t, s-unt*), идг. **b^heu/b^hū-* ‘wachsen, gedeihen’ (срв. лат. перф. *fu-i*), идг. **ues-* ‘verweilen, wohnen’ (срв. ствн. *wesan* ‘sein’). Презентните форми на глагола *sein* са от идг. **es-/s-* и **b^heu/b^hū-* (срв. напр. 1. л. ед. ч. през. *bin* < ствн. *b-im*: *b* < **b^hū-*, *-im* < *immi* < герм. **iz-m(i)* < идг. **és-mi*; 3. л. ед. ч. през. *ist* < герм. **is-ti* < идг. **és-ti*; 1./3. л. мн. ч. през. *sind* < ствн. *sint* < *s-int* < герм. **s-indi* < идг. **s-énti*), а формите за прет. и парт. прет. от идг. **ues-* (срв. напр. 1./3. л. ед. ч. прет. *war* < ствн. *was*, парт. прет. *gewesen*).

1.5.2. В парадигмата на нем. *gehen* и *stehen* участват различни корени: презентните форми на тези глаголи са от ствн. кратки инфинитиви *gân/gên* и *stân/stên*.⁷ В раннонововисоконемски от *gên* и *stên* се развиват двусричните инфинитиви *gehen* и *stehen*. Съвременните форми на глагола *gehen* в прет. и парт. прет. – *ging, gegangen*, се извеждат от документирания в ствн. силен глагол *gangan, gieng, giengum, giganan*. Формите на *stehen* в прет. и парт. прет. – *stand, gestanden*, съответстват на формите на ствн. силен глагол *stantan, stuont, stuontum, gistantan*. Регулярната форма в прет. ед. и мн. ч. на *stehen* в раннонвн. е *stund-*. Характерната за съвременния език нормирана форма *stand-* в този период се среща много рядко.¹² По-старата форма *stund-* е изгласкана от *stand-* през XVIII век. Формата в конюнктив прет. *stünde* се запазва до края на XIX век.⁸ Днес регулярната форма е *stünde*, но се среща и старата *stünde*.

1.5.3. Нем. глагол *haben* е поставен от Spitz (1966: 22) в една подгрупа с *werden* поради т.нар. от автора особеност „Konsonantenfortfall“ (изпадане на

съгласни), срв. *haben* – er *ha*∨*t* и *werden* – du *wir*∨*st*. Проблемът е, че загубата на съгласни в презентните форми на *haben* – *hast, hat*, както и във формите в претеритум – *hatte, hattest* и пр., се дължи на причини, различни от тези при формата *wirst* на *werden*⁹.

Регулярните и отклоняващите се от тях флексии на нем. *haben* могат да се обяснят като производни от две различни коренни морфеми: съдържащите *-b-* форми на глагола представляват форми на ствн. слаб глагол *habên* ‘haben, besitzen’, тези без *-b-* са от контрахирания инфинитив¹⁰ на този глагол *hân*. Следи от контрахирано формообразуване при *haben* днес имаме във 2./3. л. ед. ч. презенс индикатив и в целия претеритум.

1.6. Глаголът *werden*

Отклонението от парадигмата на силното спрежение при нем. *werden* е завършекът на формата за 1./3. л. ед. ч. прет. *wurde* на гласна, както при слабите глаголи (срв. *machte*). При всички останали силни глаголи изгласът на тази форма е консонантен (срв. напр. *ritt, zog, warf, band* и пр.). Също така при описателното образуване на перфект и плусквамперфект пасив формата на причастието е непрефигирана – *worden*, а не *geworden*. Тези особености имат своето историческо обяснение.

Нем. *werden* е силен глагол. Съвременният флексionen инвентар на *werden* в презенс достига крайната си точка на развитие в общи линии в края на раннонововисоконемския: В 1. л. ед. ч. през. инд. коренната гласна се изравнява с тази в мн. ч.¹⁶ и днес е *werde*. Формата за 2. л. ед. ч. през. инд. *wirst* възниква от синкопираната форма *wirdst* (по-старо *wirdest*) чрез асимилаторно изпадане на дентала между двете съгласни (срв. подобно развитие при раннонвн. *ornung* < *ordnung*¹⁷, срвн. *hintbere* > нем. *Himbeere*¹⁸). Изпадане вследствие асимилация има и при раннонвн. форми на *werden* като *wern, wurn* < *werden, wurden*.¹⁹

Възникването на съвременната форма за претеритум *wurde* може да се обясни с процеса на унифициране на претериталните окончания на силните и слабите глаголи (*interparadigmatischer Ausgleich*). При този процес окончанието за 1./3. л. ед. ч. прет. инд. на слабите глаголи е било пренесено в 1./3. л. ед. ч. прет. инд. на силните глаголи. Това пренасяне започва още в късния средно-високонемски, продължава през XV/XVI в., но през XVIII/XIX в. резултатите от него биват напълно заличени. Единственото изключение в съвременния език е формата *ich/er wurde*.

Днешната партиципиална форма *worden* на *werden* е продължение на ствн. форма без префикс *gi-*. По принцип причината за прибавянето на суфикса *gi-* при образуването на формата за партицип претеритум е перфективизиращата функция на префикса. Чрез префигирането глаголното понятие се представя като завършено. Ето защо глаголи, които поначало имат перфективно значение, образуват причастната си форма в ствн. без добавянето на *gi-*: *findan* ‘finden’ – парт. прет. *fantan; bringen* ‘bringen’ – парт. прет. *brâht/*

brungan; werden – парт. прет. *wortan* (рядко *gi-wortan*). В срвн. без *ge-* се образуват напр. формите *komen, funden, bráht, troffen, worden*, често също и *lâzen* ‘gelassen’, понякога *geben* (но и *gegeben*), *nomen* (но и *genomen* ‘genommen’). В раннонвн. префиксът отсъства много често при перфективните глаголи, но за разлика от ствн. и срвн. в този период парт. прет. без префикс образуват и глаголи, които нямат перфективно значение, напр. *holffen* ‘geholfen’, *bliben* ‘geblieben’ и др. Префигирането с *ge-* при образуването на формата за парт. прет. става задължително едва през XVIII в. във връзка с усилията на граматиките за създаване нормативната уредба на езика.²⁰ До днес единственото изключение се пази при формата *worden*.

1.7. Глаголи с граматическа смяна

При една голяма част от силните глаголи образуването на различните темпорални форми е свързано освен с отгласната вариация на коренната гласна и с регулярната смяна на звучни и беззвучни съгласни в изгласа на корена. Алтернацията на съгласни е обусловена от мястото на ударението в индогерманския и се проявява в етимологически свързани думи, както и при образуването на флексионни форми, срв. напр. *leiden* и *leiten, dürfen* и *darben, heben* и *Hefe, ziehen* и *zog, gezogen, Zug* и пр. В специализираната научна литература редуването на съгласни в изгласа на корена се обозначава като „граматическа смяна“ (grammatischer Wechsel). Генетическият произход на това (пра)германско явление е обяснен от датчанина Карл Вернер през 1877 г. Явлението е записано като закон, който гласи, че при първото звукоизместване възникването в герм. на звучните или беззвучни варианти *f/b, p/d, x/g, xw/gw* в средисловието на думите от идг. *p, t, k/k', kʷ* става според това дали в идг. ударението е стояло непосредствено преди или след тях. Това развитие се отнася и до алтернацията *s – z* (*z* = звучно *s*). По закона на Вернер в ствн. възникват следните алтернации на съгласни: *f : b, d : t, h : g, h : w, s* (беззв.): *r*.

При образуване на темпоралните форми на силния клас глаголи граматическата смяна в ствн. все още е силно изразена. Съгласната в през. и прет. ед. ч. алтернира със съгласната в останалите две форми – прет. мн. ч. и парт. прет., защото в идг. формите за през. и прет. ед. ч. са носели ударение на коренната, а тези за прет. мн. ч. и парт. прет. – на крайната сричка, срв. напр.: *snīdan* ‘schneiden’, *sneid – snītum, gisnītan; ziohan* ‘ziehen’, *zôh – zugum, gizogan; furlīosan* ‘verlieren’, *furlôś – furlurum, furloran*.

Тъй като граматическата смяна не е от първостепенно значение за разграничаването на темпоралните форми на силните глаголи, още в ствн. започва процес за уеднаквяване изгласа на корените им. Такъв е случаят напр. със ствн. *heffen/hevan* ‘heben’ – *huob, huobum, gihaban*. Пълно изравняване на изгласа на коренната сричка в този период вече е настъпило напр. при *sehen* ‘sehen’ (< идг. *sekʷ-*), *sah – sâhum, gisehan* (по-стари *sâwum, gisewan*); *lesen* ‘lesen’, *las – lâsum, gilesan* (по-стари *lârum, gileran*) и др.

Премахването на тази консонантна алтернация има своето продължение в следващите езикови периоди. При повечето глаголи с граматическа смяна се установява еднаква съгласна във всички основни форми, така напр. срвн. *verliesen*, *verlôſ* – *verluren*, *verloren* > нем. *verlieren*, *verlor*, *verloren*; срвн. *lihen*, *lêh* – *liwen*, *geliwen* > нем. *leihen*, *lieh*, *geliehen* и т.н.

По-рядко е изравняването само във формите за ед. и мн. ч. претеритум. В този случай граматическата смяна се запазва. В съвременния език има само няколко такива глагола (тук са взети предвид само непроизводните глаголи): *schneiden*, *schnitt*, *geschnitten* (< срвн. *snîden*, *sneid* – *sniten*, *gesniten*); *leiden*, *litt*, *gelitten* (< срвн. *lîden* ‘gehen; leiden’, *leid* – *lîten*, *gelîten*); *ziehen*, *zog*, *gezogen* (< срвн. *ziehen*, *zôch* – *zugen*, *gezogen*); *sieden*, *sott*, *gesotten* (< срвн. *sieden*, *sôt*[□] – *suten*, *gesoten*); *(er)kiesen*, *(er)kor*, *(er)koren* (< срвн. *kiesen*, *kôs* – *kuren*, *gekoren*); *sein*, *war*, *gewesen* (< срвн. *sîn*, *was* – *wâren*, *gewesen*²¹).

1.8. Силни глаголи с отклонения в презентната парадигма

За гласната в презентния корен на силните глаголи освен вътрешна флексия (съответната отгласна степен) е характерна и т.нар. „презентна променлива флексия“ (Präsens-Wechselflexion²²). По своята същност тя представлява промяна от фонемно-комбинаторен вид – *i*-преглас (*i*-Umlaut) или повдигане на *e* в *i* (*e*-Hebung, *e*-Wechsel).

В съвременния немски има силни глаголи, при които флексияните форми във 2. и 3. л. ед. ч. показват отклонение от регулярното спрежение на класа с преглас или с промяна на *e* в *i*.

1.8.1. Силни глаголи без преглас (*i*-Umlaut) във 2./3. л. ед. ч. презенс индикатив

В ствн. пред окончанията на силните глаголи за 2./3. л. ед. ч. през. инд. *-s* и *-t* стои свързващата гласна *i* (*-i-s*, *-i-t*). Това *i* предизвиква в ствн. и срвн. преглас при подходящи за това гласни. Така напр. коренната гласна *a* на глагола ствн. *faran* във 2./3. л. ед. ч. през. инд. се променя в *e* (Primärumlaut), така че формите в ед. ч. са *ih faru*, но *du feris*, *er ferit*. В срвн. прегласът обхваща и други гласни и двугласни (Sekundärumlaut), срв. напр. срвн. *stôzen* ‘stoßen’ – *ich stôze*, *du stæzest*, *er stæzet*; *loufen* ‘laufen’ – *ich loufe*, *du lœufest*, *er lœufet* и пр.

С течение на времето първоначално чисто фонетико-фонологическият преглас поема важни морфологически функции (граматикализация на прегласа). Една от тях е да маркира формите за конюнктив претеритум при силните глаголи, напр. ствн. *ich/er nâmi/wâri* > срвн. *ich/er næme/wære*, както и тези за 2./3. л. ед. ч. през. инд. Абсолютно правило за променлива флексия на базата на прегласа във 2./3. л. ед. ч. през. инд. в срвн. все още няма. Употребата на прегласа бива регламентирана едва в края на раннонововисоконемския.²³

В съвременния немски като изключения от правилото за задължителна вътрешна променлива флексия (в случая преглас) във 2./3. л. ед. ч. през. инд. трябва да се разглеждат двата глагола *kommen* и *rufen*. Това отклонение от об-

щото правило може да се обясни като налагане на вид спрежение, характерно предимно за горнонемските диалекти.²⁴

1.8.2. Силни глаголи без промяна на *-e-* в *-i-* (*e-Hebung*, *e-Wechsel*) във 2./3. л. ед. ч. презенс индикатив

Промяната повдигане на *e* в *i* е много ранна, настъпила е още в герм.: идг. *e* > germ. *i* пред *i*, *j* и назално съединение, ствн. също и пред *u* в следващата сричка. Силен глагол, като ствн. *geban* 'geben' в 1., 2. и 3. л. ед. ч., през. инд. се спряга по следния начин: *ih gib-u*, *du gib-is*, *er gib-it* (но в мн. ч. *wir geb-um*). В срвн. всички силни глаголи с коренна гласна *e* в инфинитив имат в през. инд. ед. ч. алтернативната *i* вътрешна флексия. Впоследствие в раннонвн. в 1. л. ед. ч. модификацията на гласната е премахната. Процесът се развива във връзка с морфологичното унифициране на флексияния модел на силните глаголи в 1. л. ед. ч., тъй като отклонението се среща само при глаголите с коренна гласна *e* в инфинитив, напр. срвн. *ich gibe*, *nime* > нем. *ich gebe*, *nehme*, както срвн. *ich faru*, нем. *ich fahre*.

В съвременния немски без промяна на *e* в *i* се спрягат силните глаголи *heben*, *gehen*, *stehen*, както и глаголи като *bewegen*, *scheren*; *melken*, *pflegen* и пр. При *heben* повдигането на *e* в *i* не е възможно, тъй като коренната гласна *e* е получена от *a* чрез преглас. Глаголът спада към т.нар. глаголи с *j*-инфикс в презенс, срв. germ. **haffan* > ствн. *heffen/hevan*. Формата *heben* е получена чрез изравняване на граматическата смяна, срв. срвн. *heben/heven*, *huob*, *huoben*, *gehoben* > раннонвн. *heben*, *hub*, *gehoben* > нем. *heben*, *hob*, *gehoben*. Глаголите *gehen* и *stehen* са наследници на инфинитивните форми срвн. *gên*, *stên*. В ствн. и срвн. *gên* и *stên* се спрягат в презенс като атематичните *mi*-глаголи без съединителна гласна. Тъй като по тази причина в крайната сричка няма *i*, не може да настъпи и повдигането на коренната гласна *e* в *i* (*e-Hebung*, *e-Wechsel*). Премахването на алтернативната *i* вътрешна флексия при глаголи като *melken* и *pflegen* се свързва с преминаването им от силния в слабия клас глаголи, а при такива като *bewegen* и *scheren* – с влияние на съответните омонимни слаби глаголи.

2. Предложение за включването на глаголите с особено формообразуване в немския език в синхронна класификационна схема на глаголните флексийни типове

В предходното изложение бяха разгледани глаголи в съвременния немски език, чиито флексийни парадигми показват отклонения от тези на двата основни класа – силни и слаби глаголи, или от регулярното формообразуване в рамките на единия или другия клас. Тези отклонения на синхронно равнище бяха представени като пряко следствие от историческото развитие на немския език. Остава да се покаже как диахронно оформилите се специфики в спрежението на тези глаголи могат да се включат в една обща класификацион-

на схема на глаголните флексии типове в синхронен план. За целта беше разработена идентификационна матрица, състояща се от два вида биполарни маркери – разграничаващи класовете маркери (или маркери с дистинктивна функция) и служещи за подразделянето вътре в класовете маркери (или маркери с редувантна функция). Като дистинктивни маркери при обособяването на отделните класове бяха използвани признаците $\pm$ вътрешна флексия (отглас) и $\pm$ външна флексия (дентален суфикс). Положителната и отрицателната позиция на биполарните маркери може да се запълва алтернативно (+вътрешна флексия, –външна флексия или –вътрешна флексия, +външна флексия) или в конфигурацията +вътрешна флексия, + външна флексия. По този начин за образуването на претеритума са предопределени принципно три флексии типове, което автоматично води до селектирането на три глаголни класа – силни глаголи, слаби глаголи и смесени глаголи (виж. класовете под I, II и III). По този начин синхронната класификационна схема придобива следния облик:

I. Силни глаголи:

Дистинктивни признаци: + вътрешна флексия (Inflexion),
– външна флексия (Endungsflexion)

II. Слаби глаголи:

Дистинктивни признаци: – вътрешна флексия (Inflexion),
+ външна флексия (Endungsflexion)

III. Смесени глаголи:

Дистинктивни признаци: + вътрешна флексия (Inflexion),
+ външна флексия (Endungsflexion)

За подразделяне в рамките на класовете I – III послужиха следните маркери:

- $\pm$ променлива флексия в презенс (präsentische Wechselflexion);
- $\pm$ обратен преглас (Rückumlaut);
- $\pm$ граматическа смяна (Grammatischer Wechsel);
- $\pm$ суплетивност (Suppletion);
- $\pm$ окончание 1./3. ед. ч., презенс индикатив (Endung 1./3. Sg. Präs. Ind.);
- $\pm$ окончание 1./3. ед. ч., претеритум индикатив (Endung 1./3. Sg. Prät. Ind.);
- $\pm$ ge-префикс при партицип претеритум (Part. Prät. mit ge-Präfix).

С помощта на тези допълнителни признаци във всеки един клас бяха разграничени отклоненията от регулярния случай и бяха оформени подгрупи от глаголи с особено формообразуване. Резултатите са представени в следната таблица:

	distinktive (klassenspezifische) Merkmale		nicht distinktive (zusätzliche) Merkmale						
	Inflexion (Ablaut)	Endungsflexion (Dentalsuffix)	präs. Wechselflexion (i-Umlaut, e-Wechsel)	Rückumlaut	gramm. Wechsel	Suppletion	Endung 1./3. P. Präs. Ind.	Endung 1./3. P. Prät. Ind.	Part. Prät. mit ge-Präfix
I. Starke Verben									
1. Regulärfall: <i>fahren, laufen, geben, nehmen</i>	+	-	+	-	-	-	+	-	+
2. mit abweichender Formenbildung:									
a) <i>leiden, schneiden, ziehen, siedend, (er) kiesen</i>	+	-	-	-	+	-	+	-	+
b) <i>kommen, rufen; bewegen, heben, gären; bitten, sitzen</i>	+	-	-	-	-	-	+	-	+
c) <i>gehen, stehen, sein</i>	+	-	-	-	-	+	+	-	+
d) <i>werden</i>	+	-	+	-	-	-	+	+	±
II. Schwache Verben									
1. Regulärfall: <i>machen, bewegen, teilen, reden</i>	-	+	-	-	-	-	+	+	+
2. mit abweichender Formenbildung:									
a) <i>rückuml. Verben: brennen, kennen, nennen, rennen, senden, wenden, denken</i>	-	+	-	+	-	-	+	+	+
b) <i>haben</i>	-	+	-	-	-	+	+	+	+
c) <i>Verben auf -ieren</i>	-	+	-	-	-	-	+	+	-
III. Mischverben									
1. Regulärfall: <i>bringen</i>	+	+	-	-	-	-	+	+	+
2. mit abweichender Formenbildung: <i>können, dürfen, mögen, müssen, sollen, wollen, wissen</i>	+	+	-	-	-	-	-	+	+

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Статията се базира на монографичното изследване на авторката. Виж. Dentschewa, 2011.
2. Критически проблемът е представен подробно в Dentschewa 2011: 9 – 21.
3. Формата е от идг. корен *ueid- ‘erblicken, sehen’ (срв. лат. vidēre ‘sehen’, рус. videt’ ‘sehen’), по-късно също и ‘wissen’, всъщност ‘gesehen haben’ (срв. гр. ἰδεῖν ‘sehen, erkennen’, εἰδέναι ‘wissen’).
4. Срв. в тази връзка Meid, 1971: 19.
5. В старо- и средновисоконемски силните глаголи все още са имали две форми в претеритум – съответно за ед. и мн. ч., образувани от две различни отгласни степени.
6. Разграничаването на първични и вторични окончания е от особено значение преди всичко за индийския. Първичните окончания стоят в индикатив презенс и футур, а вторичните – в оптатив, имперфект и аорист (срв. Hirt, 1932: 136).
7. Срв. Birkmann, 1987: 158.
8. В корена bring- е налице повдигане (Hebung) на е в і пред назално съединение.
9. Възможно е при това развитие силният глагол да е бил повлиян от герм. слаб глагол *brangjan (> ствн. brengen ‘bringen’). Виж. de Boor/Wisniewski, 1984: 123.
10. Въпросът е разгледан обстойно в Dentschewa, 2011: 42 – 46.
11. Формите с â са характерни за алеманския и рейнско-франкския. Баварският и франкският имат основно форми с ê, по-рядко с â. Срв. Braune/Reiffenstein, 2004: 311.
12. Виж. Ebert/Reichmann/Solms/Wegera, 1993: 308.
13. Виж. Paul/Wiehl/Grosse, 1989: 273.
14. Виж. в по-натъшното изложение под 1.6.
15. Образоването на контрахирани форми (чрез изпадане на съгласната между две срички и удължаване на коренната гласна) е явление, характерно за средновисоконемския период. Най-често изпадат съгласните b, d, g, h и z (< герм. t) между две гласни, срв. habên > hân, slahen ‘schlagen’ > slân, lâzen ‘lassen’ > lân и пр.
16. Това развитие засяга глаголи, чиято коренна гласна в презенс е в нормалната степен е. Пред окончанието за 1. л. ед. ч. -и в ствн. коренната гласна е търпи повдигане в і (срв. ствн. ih wirdu, wirfu, nimu, gibu).
17. Виж. Ebert/Reichmann/Solms/Wegera, 1993: 92.
18. Виж. Mettke, 1993: 125.
19. Виж. Ebert/Reichmann/Solms/Wegera, 1993: 92.
20. Срв. Ebert/Reichmann/Solms/Wegera, 1993: 237.

21. Съгласната *t* в *sôt* е вследствие на втвърдяване в краесловието (Auslautverhärtung).
22. Причастната форма още в ствн. е *giwesān*. Регулярната форма **giweran* (към ствн. *wesān*) не е засвидетелствана.
23. Виж. Ebert/Reichmann/Solms/Wegera, 1993: 253.
24. Срв. пак там: 254.
25. Срв. Ebert/Reichmann/Solms/Wegera 1993: 258; Erben, 1972: 79, заб. 257.

REFERENCES/LITERATURA:

- Birkmann, T. (1987). *Präteritopräsentia. Morphologische Entwicklungen einer Sonderklasse in den altgermanischen Sprachen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Braune, W. & Reiffenstein, I. (2004). *Althochdeutsche Grammatik I. Laut- und Formenlehre. 15. Aufl., bearbeitet von Ingo Reiffenstein*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- De Boor, H. & Wisniewski, R. (1984). *Mittelhochdeutsche Grammatik*. Berlin/New York: Verlag Walter de Gruyter.
- Dentschewa, E. (2011). *Morphologische Sonderklassen im Verbalsystem des Gegenwartsdeutschen und ihr sprachhistorischer Hintergrund (mit einem Vorschlag für ihre Einbeziehung in eine synchrone Klassifikation der verbalen Flexionstypen)*. Sofia: St. Kliment Ochridski.
- Dreyer, H. & Schmitt, R. (2000). *Lehr- und Übungsbuch der deutschen Grammatik. Neubearbeitung*. Ismaning: Max Hueber Verlag.
- Ebert, P. Reichmann, O., Solms, H-J. & Wegera, K-P. (1993). *Frühneuhochdeutsche Grammatik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Engel, U. (1988). *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Verlag Julius Gross.
- Erben, J. (1972). *Deutsche Grammatik. Ein Abriss. 11, völlig neubearbeitete Aufl.* München: Max Hueber Verlag.
- Grimm, J. (1893). *Deutsche Grammatik, Band 1. 2. Aufl., neuer vermehrter Abdruck, besorgt von Wilhelm Scherer*. Gütersloh: Druck und Verlag von C. Bertelsmann.
- Hirt, H. (1932). *Handbuch des Urgermanischen. Teil II: Stammbildungs- und Flexionslehre*. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- Meid, W. (1971). *Das germanische Präteritum. Indogermanische Grundlagen und Ausbreitung im Germanischen*. Innsbruck: Druck von H. Kowatsch.
- Mettke, H. (1993). *Mittelhochdeutsche Grammatik. 7. unveränderte Aufl.* Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

- Paul, H., Wiehl, P. & Grosse, S. (1989). *Mittelhochdeutsche Grammatik*. 23. Aufl., neu bearbeitet von Peter Wiehl und Siegfried Grosse. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Spitz, E. (1966). Die morphologische Klassifizierung der deutschen Verben. In: *DaF* 3/4, S. 19 – 27.

FOR VERBS WITH SPECIAL MORPHOLOGY IN GERMAN AND THEIR INCLUSION IN A SYNCHRONOUS CLASSIFICATION SCHEME OF THE VERB FLEXION TYPES

Abstract. The article deals with verbs with special morphology in modern German. The differences in the conjugation of these verbs are presented as a legitimate consequence of certain developmental processes. In conclusion, it is proposed to include these verbs in a single classification scheme of the verb flexion types.

✉ **Prof. Emilija Dencheva, DSc.**
University of Sofia
15, Tzar Osvoboditel Blvd.
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: edencheva@uni-sofia.bg
E-mail: e_dencheva@yahoo.com